

УДК 81'243:378.147

РАЗДЕЛ I. ОБЩИЕ ВОПРОСЫ КОММУНИКАЦИИ. ОБУЧЕНИЕ ВИДАМ РЕЧЕВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Прадід Ю. Ф.

ДЕРЖАВНА МОВА І/ЧИ ОФІЦІЙНА МОВА?

У теорії сучасної юридичної науки є чимало проблем, які можуть бути успішно розв'язані лише з урахуванням досягнень інших суспільних наук — історії, філософії, психології, соціології, лінгвістики та ін. Тому не дивно, що на стиці юриспруденції з названими науками виникла низка таких наук, як історія держави і права, філософія права, юридична психологія, юридична соціологія, юридична лінгвістика. Одні з них, як, наприклад, історія держави і права, філософія права, вже встигли досягти певних вершин у своєму розвитку, інші, як юридична соціологія, юридична психологія, перебувають на початковому етапі свого формування. Інакше обстоїть справа з юридичною лінгвістикою, предмет і завдання якої поки що сформульовані лише в найзагальніших рисах [1].

Сьогодні, наприклад, однією з важливих проблем у теорії держави і права, конституційному праві України є визначення понять **державна** та **офіційна мова**. Успішне розв'язання цього питання неможливе без використання лінгвістичних знань. Мета пропонованої статті — спробувати дати відповідь на запитання: однакові чи різні за своїм змістом поняття **державна** та **офіційна мова**, можна чи ні вживати терміни, що використовуються на позначення цих понять, як синонімічні?

Найперше спробуємо з'ясувати, чи перебувають у синонімічних зв'язках слова **державний** та **офіційний**. Звернемося до синонімічних словників української та російської мов. В академічному “Словнику синонімів української мови” подаються такі синонімічні ряди до слів **державний**: “*Державний* (підпорядкований або належний державі як апарату політичної влади), *урядовий*, *коронний заст.*” [2, т. 1, с. 405] та **офіційний**: “*Офіційний* (який запроваджується, видається урядовою установою або службовою особою), *офіціальний*, *урядовий*” [2, т. 2, с. 101]. У “Короткому словнику синонімів української мови” П. М. Деркача до слова **державний** як синонім подається лише слово **урядовий**, а синонімічний ряд зі словом **офіційний** взагалі відсутній [3, с. 193]. “Практичний словник синонімів української мови” С. Караванського [4], словники синонімів російської мови не містять синонімічних рядів зі словами **державний** та **офіційний** [5, 6, 7].

Таким чином, можна констатувати, що укладачі синонімічних словників слова **державний** та **офіційний** не вважають синонімами.

Тепер спробуємо з'ясувати значення слів **державний** та **офіційний**. Для цього звернемося до тлумачних словників української та російської мов. Слово **офіційний** не значиться ні в словнику В. І. Даля [8], ні в словнику Б. Д. Грінченка [9]. Щодо слова **державний**, то хіба що в словнику В. І. Даля в статті “Государь” читаємо: “*Государственный*, до государства относящийся” [8, т. 1, с. 387]. Подібним чином поступає й С. І. Ожегов, який вносить до реєстру свого словника слово **державний**, однак не пояснює його, відсилаючи до тлумачення значення слова **держава** [10, с. 145]. Зна-

чення слова **офіційний** С. І. Ожегов тлумачить як “урядовий або посадовий” [10, с. 483]. До реєстру академічного “Словника української мови” вноситься і слово **державний**: “*Державний*. Який має важливе значення для держави, може впливати на стан її справ” [11, т. 2, с. 248], і слово **офіційний**: “*Офіційний*. Який запроваджується, регулюється урядом, урядовою установою або службовою особою; урядовий, службовий” [11, т. 5, с. 817]. Приблизно таке ж тлумачення слів **державний** та **офіційний**, як у “Словнику української мови”, знаходимо і в “Словаре русского языка” в чотирьох томах [12, т. 1, с. 339; т. 2, с. 726].

Отже, з вище викладеного випливає, що слова **державний** та **офіційний** не можуть вступати в синонімічні зв'язки між собою, оскільки мають різне лексичне значення.

І, нарешті, з'ясуємо, як розв'язується питання про визначення змісту понять **державна** та **офіційна мова** в юриспруденції, а заодно й питання про значення термінів, що позначають ці поняття.

Ст. 10 Конституції України гласить: “Державною мовою в Україні є українська мова”, хоч визначення самого поняття **державна мова** тут немає. Подається воно в “Коментарі до Конституції України”, де читаємо: “Державною мовою прийнято називати визнану Конституцією або законом основну мову держави, обов'язкову для використання у законодавстві, офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо” [13, с. 42].

Подібне визначення **державної мови** зустрічаємо і в “Юридической энциклопедии”, авторами якої є Л. В. Тихомирова та М. Ю. Тихомиров: “Державна мова — мова більшості або значної частини населення держави, яка конституційована в даній державі як державна мова” [14, с. 505]. Укладачі останньої праці поряд із визначенням поняття **державна мова** подають ще й визначення поняття **офіційна мова**: “Офіційна мова — основна мова держави, що використовується в законодавстві та офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо” [14, с. 309-310], а, отже, розрізняють ці два поняття.

Інші авторитетні енциклопедичні словники юридичного скерування, що побачили світ недавно, подають лише визначення поняття **офіційна мова** [15, с. 131; 16, с. 277], натомість окрема словникова стаття **державна мова** в них відсутня. Замість неї подається лише посилання: **Державна мова див. Офіційна мова** [15, с. 468; 16, с. 70].

Таким чином, поняття **державна** та **офіційна мова** в названих працях ототожнюються.

Пропонує не розрізняти ці поняття і Конституційний Суд України, який вважає, що “під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя” [17, с. 860].

Принагідно зауважимо, що українська мова до прийняття Конституції України 1996 р. впродовж багатьох століть не мала чітко визначеного конституційного статусу. У радянський час до поняття **державна мова**, як правило, ставилися негативно, вважаючи, що воно суперечить принципу рівноправності мов. Тому не випадково читаємо в “Советском энциклопедическом словаре”: “**Державна мова**, в буржуазних багатонаціональних державах (курсив наш — Ю. П.) мова, оголошена обов'язковою для ведення документації в державних установах, викладання в школах тощо” [18, с. 334].

А як розв'язується проблема державної і/чи офіційної мови в зарубіжному законодавстві на сучасному етапі? Аналіз свідчить, що в конституціях одних країн світу наявне тільки поняття **державна мова** (Росія, Словачія, Монголія), інших — тільки поняття **офіційна мова** (Канада, Індія, Чехія), ще інших — обидва поняття (Швейцарія, Іспанія). У деяких країнах світу, як, наприклад, у Швейцарії, поняття **державна мова** ширше, ніж поняття **офіційна мова**, бо згідно з Конституцією цієї країни **державними мовами** є німецька, французька, італійська і ретороманська, хоч остання практично й не використовується в державному та громадському житті, а **офіційними** — німецька, французька, італійська. В інших країнах, як, наприклад, в Іспанії, навпаки, поняття **офіційна мова** ширше, аніж поняття **державна мова**. Так, Конституція Іспанії, оголошуючи кастильське нарідчя державною мовою, також проголошує, що всі інші нарідчя іспанської мови є офіційними у відповідних автономних утвореннях. У більшості ж країн світу зміст понять **державна** та **офіційна мова** повністю збігається.

Як свідчить проведений нами аналіз, сучасні юридична наука та законодавство не дають однозначної відповіді на це запитання, однак у більшості випадків поняття **державна** та **офіційна мова** ототожнюються, а терміни, що використовуються на їх позначення, вживаються як синонімічні.

Ще коротко про одну проблему, яка потребує пильної уваги. Іноді в юридичній літературі, а часом, на жаль, і в офіційних актах спостерігається занадто вільне поводження з термінологією. Спробуємо проілюструвати сказане на прикладах. У частині першій ст. 10 Конституції України, як уже вище зазначалося, записано, що “державною мовою в Україні є українська мова”. Саме ж визначення поняття **державна мова** подається в “Коментарі до Конституції України”, про що теж вище йшла мова. Проте ні в тексті Конституції України, ні в офіційному коментарі до неї, ні в Законі Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р. [19] не вживається термін **офіційна мова**, який використовує Конституційний Суд України, подаючи визначення “державної (офіційної) мови” при розгляді питання про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України [17]. Парадоксально, але факт в наявності — термін **офіційна мова** в цьому документі вживається лише один раз у зазначеному вище випадку. Виникає законмірне запитання: чи була потреба в його використанні взагалі?

Ще один приклад. П. 1 ст. 68 Конституції Російської Федерації гласить: “Державною мовою Російської Федерації на всій її території є російська мова”. Термін **офіційна мова** не використовується в Конституції цієї країни, однак його настійливо вводять в науковий обіг укладачі російських юридичних енциклопедичних праць, використовуючи як синонім до терміна **державна мова**: “У більшості держав (включаючи РФ) поняття “офіційна мова” та “державна мова” повністю збігаються” [15, с. 468; 16, с. 277].

Скрупульозніше до формування синонімічних рядів треба підходити й укладачам лексикографічних праць, найперше синонімічних. Неправомірним, на наш погляд, є подання в академічному синонімічному словнику української мови і словнику П. М. Деркача слова **урядовий** як синоніма до слів **державний** та **офіційний**, і неподання слова **державний** як синоніма до слова **офіційний** і навпаки, адже за математичною формулою якщо $a = b$, $b = c$, то й $a = c$.

Таким чином, висловлені вище міркування дозволяють зробити висновок, що в сучасному конституційному праві на позначення визнаної (визнаних) Конституцією або законом мови (мов), якій (яким) державою надано правовий статус обов'язкового використання в усіх сферах суспільного життя й на всій території держави, вживаються терміни **державна мова** або **офіційна мова**. В окремих країнах у відповідності з Конституцією допускається паралельне вживання цих термінів. У цьому випадку термін **офіційна мова (офіційні мови)** використовується для позначення визнаної (визнаних) Конституцією або законом мови (мов), якій (яким) державою надано правовий статус обов'язкового використання в усіх сферах суспільного життя, але не на всій території держави, а лише на якійсь певній її частині. Що стосується України, то згідно з Конституцією допускається вживання лише терміна **державна мова**.

Список літератури

1. Детальніше про юридичну лінгвістику як окрему науку див. наші публікації: Юридична лінгвістика як окрема галузь знань // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. --- 2001. --- № 3; Юридична лінгвістика — нова наукова спеціальність // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. — 2001. — № 2; Місце юридичної лінгвістики в системі наук // Вісник Національного університету внутрішніх справ. --- 2001. --- Вип. 15 та ін.
2. Словник синонімів української мови: В 2-х т. --- К.: Наукова думка, 1999. --- Т. 1-2.
3. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови. --- Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. --- 208 с.
4. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. --- К., 1993. --- 470 с.
5. Алёксандрова З. Е. Словарь синонимов русского языка. --- М.: Русский язык, 1975. --- 600 с.
6. Словарь синонимов русского языка: В 2 т. --- Л.: Наука, 1970-1971. --- Т. 1-2.
7. Словарь синонимов: Справочное пособие. --- Л.: Наука, 1975. --- 648 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. --- М.: Русский язык, 2000.
9. Гринченко Б. Д. Словник української мови: В 4 т. --- К.: Лексикон, 1996. --- Т. 1-4.
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка. --- 22-е изд., стереотип. --- М.: Русский язык, 1990. --- 921 с.
11. Словник української мови: В 11 т. --- К.: Наукова думка, 1970-1980. --- Т. 2, 5.
12. Словарь русского языка: В 4 т. --- 2-е изд., исправл. и доп. --- М.: Русский язык, 1981-1984. --- Т. 1-2.
13. Коментар до Конституції України. --- 2-е вид., виправл. і доп. --- К.: Ін-т законодавства Верховної Ради України, 1998. --- 411 с.
14. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / Под ред. М. Ю. Тихомирова. --- М., 1997. --- 526 с.
15. Большой юридический словарь. --- М.: ИНФРА-М, 1999. --- 790 с.
16. Юридический энциклопедический словарь. --- 3-е изд., перераб. и доп. --- М.: ИНФРА-М, 2000. --- 450 с.
17. Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. (справа про застосування української мови) // Конституційне законодавство України: Законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення. --- К.: Атіка, 2000. --- С. 858-862.
18. Советский энциклопедический словарь. --- М.: Советская энциклопедия, 1981. --- 1600 с.